

SUKAUSTYTOSIOS IR SPALVINGOSIOS BIBLIOTEKOS ĮVAIZDIS LIETUVOS KNYGOS MUZIEJUJE

ARVYDAS PACEVIČIUS

Vilniaus universiteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų institutas,
Universiteto g. 3, LT-2734 Vilnius, Lietuva
El. paštas: arvydas.pacevicius@kf.vu.lt

Knygos muziejaus kūrimo strategijos paieškos Lietuvoje tebesitęsia, todėl svarstymai apie bibliotekos įvaizdį jame tegali būti sugestyvūs. Knygų rinkinio ir bibliotekos kaip institucijos reprezentavimas šiame muziejuje priklausys ir nuo pasirinkto teorinio modelio (universalus knygos muziejus ar nuolatinė ekspozicija bibliotekoje?), ir nuo materialinės bazės bei informacinių technologijų naudojimo. Atrenkant knygos muziejui eksponatus iškilis priklausomybės asmeniniams ir instituciniams knygų rinkiniams ar kolekcijoms klausimas, kurį galima įvardyti kaip *proveniencijos* (kilmės nustatymo) problemą. Ji yra siejama su knygos verte ir akseologijos teorija, išskiriančia knygos turinio (knygos autorius ir tipas) ir formaliuosius (knygos leidimo metai, vieta, kalba, meninis ir poligrafinis apipavidalinimas) vertės požymius, tarp kurių aptinkame ir provenienciją: tai „knygos priklausomybė žymių asmenų knygų rinkiniams ar kolekcijoms“ [31, 67]. Pagrindinė tokio pobūdžio eksponatų paieškos strategijos problema yra apsiribojimas *žymių* asmenų knygų rinkiniais, pamirštant knygos kultūros sklaidą senojoje visuomenėje ir jos interpretacijas. Knygą suvokiant kaip daugialypį kultūrinį ir socialinį reiškinių, vargu ar dera apsiriboti knyga eksponatu, neabejotinai sudarysiančiu pagrindinę muziejuje rodomų objektų dalį. Antai Bibliotekų muziejuje Bore (Boras, Švedija) eksponuojamos ne tik knygos, bet ir baldai, katalogai, fotografuota medžiaga, surinkta 1989 metais prasidėjusių ekspedicijų metu [28, 13]. Kuriant knygos muziejų negalima pamiršti ir informacinio bei komunikacinio bibliotekos, glaudžiai susijusios su archyvu ir muziejumi, raidos ir reprezentacijos aspekto, atsiskleidžiančio analizuojant knygos kultūrą apibrėžtoje erdvėje ir laike [33]. Kita vertus, pastaruoju metu daug kalbama apie *virtualų muziejų*, kuriame knygas ruošiamasi eksponuoti elektroniniu būdu. Manytume, kad „virtualus“ (menamas) muziejus tereiškia informacinę aplinką, kurioje „simuliacinis efektas“¹ niekad neat-

¹ *Kopija, vaizdas, imitacija, ikonografija, iliustracija, imaginacija, simbolis, ženklas, audiovizualinis efektas, hipertekstas*, kuriuos šiame straipsnyje apibendrintai vadiname įvaizdžiu.

stos originalo, kad ir kaip iliustratyviai ir įtaigiai jis bus rekonstruojamas ir eksponuojamas. Tačiau atskleidžiant muziejuje bibliotekos istorinį įvaizdį, kuris šiame straipsnyje ir aptariamas, be elektroninių technologijų nebus apsieita, nes dauguma originalių bibliotekų raidą atspindinčių eksponatų seniai pražuvo. Nuo požiūrio į biblioteką ir knygos funkcionavimo praėjusiose epochose sampratos priklausys knygos muziejuje rodomų objektų atranka, užmiršto knygos ir bibliotekų pasaulio aktualizavimas, eksponatų rikiavimas ir „prakalbinimas“. Straipsnyje plačiau nagrinėjamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) bibliotekų įvaizdis bei galimi jo atskleidimo Lietuvos knygos muziejuje aspektai, sąlygiškai skaidytini į bibliotekos (patalpa, interjeras, fondai) ir knygų rinkinio prasminius blokus.

Knygos muziejaus ištakos

Nors tiesioginių užuominų apie knygų eksponavimą LDK bibliotekose nėra, reikia manyti, kad įdomesni egzemplioriai buvo rodomi aukštiesiems svečiams. Antai Vilniaus universiteto bibliotekoje (VUB) 1636 m. su palyda lankėsi karalius Vladislovas Vaza [54, 515]. Tokių vizitų būta ir daugiau. 1760 m. rugsėjo 12 ir 17 d. bei spalio 13 d. VUB aplankė Kijevo vyskupas ir Viešosios bibliotekos Varšuvoje įkūrėjas Juzefas Andrius Zaluskis (Załuski) [38, 178], dovanojęs nemažai knygų, tarp jų ir paleotipų [52]. Tarp bibliotekos svečių 1717–1762 m. minimi LDK maršalai, etmonai, vaivados, kiti aukšti valstybės pareigūnai ir dvasininkai. Kaimyninio Karaliaučiaus Pilies bibliotekoje, baroko ir apšvietos epochose tapusioje savotišku muziejumi, 1711 m. lankėsi Rusijos caras Petras Pirmasis [16, 39]. Tačiau tokius bibliotekų lankymus sieti tik su retų knygų apžiūra bei eksponavimu reikia rezervuoti². Antai 1762 m. birželio 1 d. tarp VUB bibliotekos svečių pažymėtas Karolis Radvila (Karolis II Stanislovas, 1734–1790), pramintas „Mieluoju Ponu“ (*Panie Kochanku*) [38]. Vargu ar LDK kardininko vizitas buvo pažintinio ar pramoginio pobūdžio, nes tą pačią 1762 m. gegužės 20 d. mirė K. Radvilos tėvas Mykolas, užgriuvo rūpesčiai (K. Radvila netikėtai tapo visos giminės galva). Laidotuvės įvyko birželio 2 d. Vilniuje, tad jų išvakarėse greičiausiai buvo sprendžiami gedulingos ceremonijos klausimai [21, 349–350]. Uždari LDK „namų muziejai“ ir „kunstkameros“ turėjo vertingų knygų, tačiau jomis galėjo gėrėtis tik nedaugelis žmonių, visuomeninė jų funkcija minimali.

Lietuvoje, kaip ir Europoje, pirmosios laikinos ir nuolatinės knygų ekspozicijos, periodiškai rodančios visuomenei neprieinamą, bibliotekų saugyklose laikomą knygą,

² Susidomėjęs demonstruojamu Radvilų metraščiu, Rusijos caras nurodė dokumentą nukopijuoti. Vėliau metraštis Septynerių metų karo laikotarpiu buvo pagrobtas ir išgabentas į Rusiją [16, 39].

atsirado tik XIX a. (Eustachijaus Tiškevičiaus „Senienų muziejus“ su biblioteka). Lietuvoje eksponavimą lėmė ne tik geometrine progresija išaugę knygų fondai, bet ir įsipareigojimai mecenatams, visuomenės parama iš esmės krašto istoriją reprezentuojančiai institucijai. O štai Vakarų Europoje kaip vienas iš pagrindinių veiksmų, skatinusių eksponuoti knygą, buvo pasikeitusi bibliotekų struktūra, įgyvendinus Leopoldo Della Santos trilypės bibliotekos (skaitykla, tarnybinės patalpos ir knygų saugykla) koncepciją, kurią italų mokslininkas paskelbė 1816 metais. Tiesa, knygų saugyklų arba „magazininė sistema“ (vok. *magazinsystem*) vokiškuose kraštuose buvo diegiama jau XVIII a. pirmojoje pusėje – 1727 m. ji pritaikyta Halės (Halle) Našlaičių prieglaudos bibliotekai (*Die Bibliothek des Waisenhauses*) [56, 71]. Tačiau knygų saugykla nuo skaityklos atsiskyrė tik XIX a. viduryje [54, 306]. „Skyrybos“ buvo ilgos, o bibliotekininkams ir skausmingos. Apie tai byloja šaržuota bibliotekininko, siekusio labai aukštoje spintoje padėtos knygos ir besiritančio nuo kopėčių, scena, pavaizduota Tomo Rolandsono 1800 m. paveiksle [45, 58]. Kūrinyje, sąlygiškai vadintiname „Atvirų bibliotekos fondų auka“, dailininkas atskleidė realias Kembridžo universiteto bibliotekos darbuotojų problemas, ženkliai sumažėjusias pradėjus eksploatuoti bibliotekų statinius su specialiai suprojektuotomis saugyklų patalpomis. Tačiau tuomet daugelis knygų amžiams buvo paslėptos fonduose ne tik nuo platesnės visuomenės, bet ir retokų skaitytojų akių. Lietuvoje 1832 m. uždarius universitetą viešųjų bibliotekų nebeliko, o štai Vakarų Europoje knygos eksponavimą visuomenei skatino viešųjų bibliotekų judėjimas, raštingumo lygio kilimas, pagaliau bibliofilijos sąjūdis, atkreipęs platesniųjų sluoksnių dėmesį į vertingą knygą. Chronologiniu požiūriu pirmuoju svarankiškai veikusiu knygos muziejumi tapo 1876 m. Antverpene įkurtas Plantinų muziejus (*Museum Plantin-Moretus*) [31, 61]. Tačiau akivaizdu, kad tiek šio muziejaus, tiek pirmųjų knygų ekspozicijų bibliotekose ištakos gilesnės ir siekia baroko „kunstkamerų“ ar net viduramžių katedrų ir vienuolynų laikus.

Knygų rinkinio spalvos

Vienas iš svarbesnių knygos muziejaus ekspozicijos tikslų – atskleisti institucinės ar privačios bibliotekos ryšį su sociumu bei savininko asmenybę, mentalitetą, vertybines orientacijas. Atsitiktinai paimta ir iš konteksto ištraukta knyga gali suklaidinti interpretatorių, mėginantį atskleisti jos savininko skaitymo interesus ar rinkinio pobūdį. Akivaizdu, kad atrenkant eksponatus reikia stengtis išvengti susmulkinimo ir fragmentacijos, derinti archyvinio šaltinio (katalogo, inventoriaus) ir knygos ženklo teikiamą informaciją. Inventoriniai sąrašai kartais (netiesiogiai) nurodo knygų savininko požiūrį į atskirus knygų egzempliorius, jų saugojimo vietą: miegamajame, ka-

binete, rūsyje, ant rašomojo stalo, stiklinėje spintoje, ryšuliuose ar tiesiog kelionei nuolat paruoštose skryniuose. Atkreiptinas dėmesys, kad dažnai knygų rinkinių aprašymai senuosiuose inventoriuose buvo informatyvūs ne bibliografiniu požiūriu, bet fizine knygos charakteristika. Šie aprašymai primena šiuolaikines senųjų knygų ekspozicijų anotacijas, nors jie buvo sudaromi visai kitu tikslu – siekiant suregistruojant kilnojamąjį turtą.

Didikų rūmuose, kartais ir bajorų dvaruose bibliotekininkas privalėjo rūpintis ne tik knygomis, bet ir medalių bei ginklų rinkiniais, kitomis senienomis, saugomomis vadinamosiose kunstkameros, paplitusiose XVII amžiuje. Antai Kristupas Łopata 1647 m. Liubčioje surašė kalvinisto Jonušo II Radvilos kunstkameros daiktus, tarp jų ir knygas. „Balta pergamento knyga, joje įvairių monarchų portretai; seno įrišimo knyga, joje įvairūs piešiniai; lotyniška knyga su kalendoriumi, kai kurios raidės paauskuotos“ [12, 49]. Aprašymas primena muziejaus eksponatų apibūdinimą, nes čia kreipiamas dėmesys į fizinius puošnių knygų duomenis – formatą, įrišimą, netgi veikalų iliustracijas. Šiame savotiškame namų muziejuje Liubčioje tarp knygų laikyti ir grafikos darbai, vertingi medalių bei genealogijos albumai, kita medžiaga, padėjusi orientuotis čia saugomuose giminės istoriją menančiuose eksponatuose [12, 49]. Tarp įdomybių Jonušo Radvilos rinkinyje buvo valstiečio iš Karaliaučiaus, prarijusio peilį, ir Tomo Švelgerio, rašančio koja, atvaizdai [36, 166].

Savo kolekcijos Kėdainiuose tvarkytoju – bibliotekininku Jonušas Radvila pasiūlytė buvusį mokytoją Rainoldą Adamį (Reinhold Adamus, 1602–apie 1653) [12, 53]. Šis pedagogas ir kalvinistų teologas kartu buvo ir Radvilų dvaro pamokslininkas, taigi derino įvairius užsiėmimus. Galimas daiktas, kad Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomą Kėdainių bibliotekos knygų sąrašą [13] sudarė minėtasis bibliotekininkas, nors jo ir nepasirašė. Manoma, kad 180 knygų sąrašas buvo sudarytas po savininko (Jonušo II Radvilos) mirties kaip dalis dvaro inventoriaus [27, 14; 30, 146]. Jame knygų įrišimai neapibūdingti, tačiau sužinome, kad šešios knygos buvo laikomos kunigaikščio kambaryje: tarp jų Abrahamo Ortelijaus atlasas „Pasaulio teatras“ (*Theatrum orbis terrarum*), Ispanijos žemėse esančių antikos įrašų albumas, knygos apie graikų monetas ir fechtavimosi meną [26, 15].

Išliko gana informatyvus katalikiškos šakos Nesvyžiaus Radvilų bibliotekos, kurios pradininku laikomas Mikalojus Radvila-Našlaitėlis, katalogas „Biblioteka, arba Bendras Nesvyžiaus pilies knygų sąrašas“ (*Bibliotheca alias Consignatio Generalis Libror[um] Arcis Nesvisiensis*) [2, 14]. Jį Našlaitėlio sūnaus Aleksandro Liudviko (1594–1654) nurodymu 1651 m. sudarė Janas Hanowiczius, buvęs Radvilų raštinininkas ir tarnų prižiūrėtojas, o bibliotekos tvarkymo metu prisiekęs Nesvyžiaus miesto tarybos narys ir vyriausiasis viešųjų pastatų statybininkas. Šiame kataloge taip pat daug

dėmesio skiriama knygų išvaizdai: biblijos įrištos į raudonos ir baltos spalvos apdarus; Šventojo Rašto aiškintojų veikalai – į raudoną safjaną³ su Radvilų herbais, o kai kurie mediniais viršeliais, aptrauktais oda; bažnytinių apeigų knygų viršeliai kartais mediniai, bet dažniausiai apdarai balti ir raudoni, taip pat pergamentiniai, raudono popieriaus ar pusatlasio⁴; religinės polemikos raštai baltos, raudonos, žalios ir oranžinės spalvos apdais. Bažnyčios istorijos skyriuje buvo viena knyga mediniais viršeliais, aptrauktais raudonu aksomu ir sidabru padabintais užsegimais. Paskutinį katalogo skyrių sudarė kartografinė medžiaga, įvairūs brėžiniai ir raižiniai (80 pozicijų) [2, 14]. Tomaszo Kempos duomenimis, čia tesuregistruota 700 tomų (biblioteka buvusi neabejotinai didesnė), tačiau knygos suskirstytos net į 30 teminių skyrių [17, 195]. O štai Konstantinas Avižonis teigia, kad kataloge suregistruoti 1338 tomai: be teminės (sisteminės) dalies, jį dar sudarė atskiras abėcėlinis katalogas, taip pat kitakalbės literatūros ir rankraščių skyriai [2, 15].

Taigi tiek Radvilų katalikų, tiek protestantų dvaruose (Vilniuje, Biržuose, Kėdainiuose, Dubingiuose) vyko intensyvus kultūrinis gyvenimas, knygos kultūra skleidėsi įvairiomis formomis [12, 52–57]. Kita vertus, galima kalbėti netgi apie ypatingą, karo padėties bibliotekininkystę ir jai atstovavusius asmenis, nes brangios knygos dėl karų su rusais ir švedais buvo nuolat tampomos iš vienos vietos į kitą. Tuomet knygomis rūpinosi bibliotekininkas ar ekonomas, buvo sudaromi primityvūs knygų sąrašai-inventoriai. Antai Eljas Marmokowiczius, Liubčios dvaro valdytojas, viename iš laiškų etmonui Kristupui II Radvilai rašė apie Radvilų bibliotekos išgabenimą iš Vilniaus į saugesnę vietą Liubčioje: „atlydėjau iš Vilniaus per didžiausius vargus biblioteką ir geležis, iš viso 30 vežimų, sudėjau viską tame pastate, kur prie vartų, prieš tai duris ir langus grotomis apkaliau“ [12, 53]. Minėtasis E. Marmokowiczius prieš švedų invaziją 1630 m. pasirūpino ir Alantos (dabar – Molėtų rajone) dvaro bibliotekos išgabenimu⁵.

Ne tik formos ir turinio prasme įdomų [32, 7; 34, 47–48], bet ir spalvingą knygų, daugiausia rankraščių, rinkinį turėjo Dirvėnų tįjūnas Vaitiekus Vąžinskis, 1658 m. užrašęs jį broliui Tirkšlių seniūnui Jeronimui Vąžinskiui. Čia vyrauja *juodos ir raudonos* spalvos: „knyga juodu įrišimu“ (greičiausiai spausdinta), „knyga juodu odos įrišimu“ (2 vienetai), „knyga raudonu odos įrišimu“ (2 vienetai), „knyga raudonu pergamento įrišimu“ (1). Tačiau būta ir šviesesnių tonų knygų: „baltu pergamento

³ Pers. *sachtijan* < *sacht* – stiprus. Plona, minkšta dažyta ožkų ir avių oda, kitaip vadinama *marokenu* ir *tymu*.

⁴ Pusiau šilko.

⁵ Dera prisiminti, kad švedai patys vežiojosi archyvą ir biblioteką – karaliaus parankinį knygų rinkinį. Tiesa, kiek vėliau, žygio į Poltavą metu. Gustavas Adlerfeltas, karaliaus istoriografas, rūpinosi kelionine biblioteka ir ėjo kariuomenės metraštininko pareigas, o kariai, sustoję atsikvėpti, skaitė maldaknyges [10, 79].

įrišimu“ (1), „baltu odos įrišimu“ (1), „žaliu pergamento įrišimu“ (1). Įdomu, kad mirusio V. Vazinskio tėvo knygos, atitekusios sūnui, įrišimas apibūdintas kaip „senas“ [47, 135]. Tarp asmeninių bajoro Jono Geišo, turėjusio žemės valdas Raseinių ir Viduklės valsčiuose, daiktų (Vilniaus meistrų darbo pistoletų, kardų) 1660 m. buvo „Lenkiška Postilė“ ir „Lenkijos Statutas su konstitucijomis“, įrištas į raudoną turkišką odą [47, 475], kuri kitur vadinama karmazinu (žr. 7 išnašą).

Vilniaus valdančiojo elito bibliotekas inventoriuose XVII a. registravo raštininkai, jų palikta informacija irgi vertinga nustatant to amžiaus miestiečių požiūrį į knygą. Daugelis jų knygą traktavo pragmatiškai, kaip materialinę vertybę. Inventoriuose knygos paprastai buvo surašomos po visų daiktų, prieš dokumentus, o paskiros, sidabru kaustytos knygos patekdavo tarp tauriųjų metalų dirbinių. Knygos dažniausiai įrištos į baltą, rečiau – juodą ar raudoną pergamentą; vieno kito maldyno viršeliai kaustyti sidabru ir aptraukti aksomu. Pasitaiko įrašų apie knygas su iliustracijomis, greičiausiai raižiniais. Prabangiai buvo įrištas burmistro Eustachijaus Šperkovičiaus trijų tomų žemėlapių rinkinys „Naujasis Atlantas“ (*Atlantus Novus*)⁶: dėl balto, paauskuotais kraštais pergamento apdarų jis įvertintas net 150 auksinų [44, 262–263]. Reikia manyti, kad savininkas šia vertybe didžiavosi ir traktavo kaip muziejinį eksponatą.

Taigi bibliotekas ar namų muziejus, turinčius kunstkamerų bruožų, LDK turėjo ne tik didikai ir bajorai, bet ir miestiečiai, tiksliau jų elitas, susijęs su miesto valdymu. Antai 1696 m. miręs katalikiškasis Vilniaus miesto tarybos raštininkas tarėjas Jonas Pranciškus Klarovskis paliko net 37 paveikslus; juos rinko daugelis namų bibliotekas turėjusių miestiečių [44, 408–409]. Manoma, kad Lietuvoje paplito šiaurietiškas *kunst-und wunder* kameros variantas, nusižiūrėtas dažnų kelionių į Vokietiją ar Olandiją metu. Kunstkamerą pagal „Muzeografiją“ (1727) sudarė gamtos objektai – *naturalia* (su žvėrių, augalų bei mineralų pasauliu) ir *artificialia*, t. y. dailės kūriniai [36, 165–166]. Tarp jų aptinkame ir pirmiau aptartus puošniai įrištus meno albumus ar žemėlapių rinkinius.

Bažnyčių ir vienuolynų inventoriniuose aprašymuose taip pat minimos gražiai įrištos ir tauriųjų metalų meno dirbiniais padabintos knygos. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius 1579 m. Vilniaus katedros Šventojo Kryžiaus altoriui, be kita ko, padovanojo pergamento mišiolą, meniškai ranka surašytą ir dailiai papuoštą aukso ir kitų spalvų miniatiūromis, įrištą į rudą odą su paauskuotais sidabro kampais, sagtimis ir fundatoriaus herbu [51; 53, 144]. Panašus mišiolas *in folio* 1774 m. inventoriuje minimas tarp Pašiaušės jėzuitų kolegijos studentų kongregacijos daiktų – si-

⁶ Greičiausiai Gerardo Merkatoriaus (Mercator, 1512–1594) Europos šalių (ir Lietuvos) žemėlapių atlasas, pirmą kartą išleistas 1595 m. W. J. Blacu 1631 m. atlasas vadinosi *Appendix Theatri A. Ortelii et Atlantis G. Mercatoris*, jame buvo įdėtas ir M. K. Radvilos LDK žemėlapis [5, 60]. Tad *Atlantus Novus* galėjo reikšti vėlesnį (naujesnį) atlaso leidimą.

dabrinų karūnų, žvaigždžių, kryžių, rubinai padabintų kokardų ir minėtos kongregacijos antspaudo [37]. Varnių katedros zakristijoje 1579 m. tarp kitų brangenybių buvo du Krokuvos mišiolai su sidabriniais papuošimais ir karmazininiais⁷ aksomo apdais; paprasti seni mišiolai pagal Krokuvos apeigas; vienas gradualas; du pergamentiniai antifonalai; vienas didelis, o kitas mažas Krokuvos brevijoriai ir kitos knygos [59, 295]. Įdomu, kad panašiai bažnyčioje buvusių knygų rinkiniai aprašomi ir XIX a. Antai 1820 m. Šv. Onos bažnyčioje Vilniuje tarp 68 knygų užregistruoti aštuoni mišiolai šviesiai rudos spalvos apdais, vienas mišiolas karmazininio aksomo apdais su paausotais užsegimais⁸, vienas – žalios spalvos aksominiais apdais su pasidabruotomis sagtimis, didelis psalmynas odos apdais ir kt. [35, 40]. Bet tai iš esmės buvo bažnytinėje liturgijoje naudojamos ar vienuolyno išdui priklausančios materialinės vertybės, o ne muziejiniai eksponatai.

Išvardytieji faktai liudija LDK bibliotekos ir muziejaus glaudų ryšį, o ne specializaciją. Apie ją tegalime kalbėti moderniaisiais laikais – XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pradžioje. Tačiau rekonstruojant senąją, ištakomis siekiančią viduramžių biblioteką ir modeliuojant jos įvaizdį, daug peno apmąstymams teikia grandinėmis sukaustytos knygos (lot. *libri catenati*).

Sukaustytoji biblioteka

Pagrindinė priežastis, kodėl vėlyvųjų viduramžių vienuolynų, katedrų bažnyčių ir universitetų bibliotekose knygas prirakindavo grandinėmis, buvo pultinė⁹ knygų išdėstymo sistema. Skaitymui patogus stalelis nuožulniu paviršiumi ir lentyna (ar lentynėlėmis) knygoms pasidėti, lietuvių knygotyros istoriografijoje vadinamas pultu [18, 301], ilgam tapo neatskiriamu bibliotekos salės atributu. Pabrėžtina, kad siekiant užtikrinti skaitymo kokybę knygos ant pultų buvo išdėliojamos gerai apšviestoje vietoje, dažniausiai palei langus (prisiminkime kiek vėlyvą 1773 m. Vilniaus akademijos bibliotekos aprašymą). Be to, pultai įrengiami ir knygos „eksponuojamos“ (kad jų niekas nedrįstų pavogti, nes pasitaikydavo ir tokių atvejų) bibliotekininkui matomoje bibliotekos erdvėje. Tokia tvarka, žiūrint šių dienų akimis, primena knygų ekspozicijas bibliotekose, kur grandines su spynelėmis pakeitė rakinami standai. Vyrauja nuomonė, kad knygos buvo rakinamos nuo vagių [54, 69; 4]. Bet savininkai knygas

⁷ Karmazinas (lenk. *karmazyn*, iš turkų *kıymyzy*) – ryškiai raudonas. LDK raudoni karmazininės spalvos drabužiai rodė priklausymą kilmingųjų luomui, todėl perkeltine prasme *karmazinas* – turtingo bajoro sinonimas. Tačiau bažnytinių knygų aprašymuose karmazinas veikiau tapatinamas su purpurine, turinčia violetinį atspalvį, tamsiai raudona spalva.

⁸ Palyginkite pirmiau aprašytą Varnių katedros mišiolą.

⁹ Vok. *Pult* < lot. *pulpitum* – pakyla, scena, tribūna, katedra.

„supančiodavo“ ir kitais sumetimais: kad jos nenukristų nuo pulsto, kad skaitytojais negalėtų jų nusinešti kitur [22, 30; 1] ir nepažeistų nusistovėjusios bibliotekos tvarkos. Rakinti knygas ypač buvo įprasta Anglijoje ir Vokietijoje, kur tokia praktika taikyta iki XVII a. [22, 30], o Italijoje retesnes knygas grandinėmis rakindavo iki pat XIX a. vidurio [54, 306]. Taigi didelis knygų formatas ir masė (jų svoris siekdavo 20 ir daugiau kilogramų) nebuvo pagrindinė pultų įsivyravimo Vakarų Europos bibliotekose priežastis, nes grandinėmis rakindavo ir inkunabulus, paleotipus bei vėliau spausdintas knygas. Apibendrintai pultinės sistemos esmę galima nusakyti žodžiais *tvarka* ir *saugumas*.

Knygų rakinimo reiškinių galima nagrinėti įvairiais aspektais – pradedant religiniu, moraliniu ir baigiant socialiniu, technologiniu. Šiuo atveju svarbus „sukaustytos bibliotekos“ (angl. *chained library*) arba „sukaustytų knygų“ (lot. *libri catenati*) įvaizdis, stereotipiškai įtvirtintas ne tik istoriografijoje, bet ir ikonografijoje bei elektroniniuose šaltiniuose. Atkreiptinas dėmesys, kad knygų rakinimo tradicija čia priskiriama tiek bažnytinėms, tiek pasaulietinėms, kartais ir asmeninėms bibliotekoms. Reiškinių chronologija „išstempiama“ nuo XIII a. iki XIX a. Grandinėmis surakintų knygų įvaizdis tapo neatskiriama šiuolaikinio knygos muziejaus palydovu, ypač mėginant atskleisti viduramžių bibliotekos esmę virtualioje erdvėje [1; 3; 4; 6]. Akivaizdu, kad šis „logotipas“ yra aktualus ir talpus. Jo patrauklumo priežasčių galima ieškoti masinėje psichologijoje, kuriai priimtinos archetipo bruožų turinčios „gotikinės“ keistenybės ir siaubai. Kita vertus, „sukaustytos bibliotekos“ įvaizdis turi neigiamą atspalvį, atspindintį viešojoje nuomonėje ir stereotipiniuose svarstymuose apie „tamsiuosius viduramžius“. Pabrėžtina, kad amžininkai knygų rakinimo nelaikė nei masiniu, nei keistu reiškiniu. Antai Janas Lomejeris (Lomeier), veikalo *De bibliothecis liber singularis* (Utrechtas, 1680) autorius, temini vieną „sukaustytąją biblioteką“. Aptaręs Lutzesteino benediktinų vienuolyne apsilankiusio Volfgango Musculo¹⁰ čia atrastus ir vienuolių „pamirštus“ Cicerono ir Ovidijaus veikalus¹¹, J. Lomejeris pateikia epigramą, kurioje minimos knygos, prirakintos bibliotekoje sergėjančiam vienuolių dorovę [25, 181]¹². Taigi atidžiau žvelgiant iš bibliotekų istorijos perspektyvos stereotipai lūžta, o „sukaustytos bibliotekos“ kai kuriais aspektais primena šiuolaikinę knygos muziejų ar knygų ekspoziciją.

¹⁰ Musculus (Meuslin, g. 1497) 1512 m. įstojo į benediktinų vienuolyną Lirheime (Lotaringijoje), bet 1527 m. jį paliko ir pasuko reformacijos keliu, 1563 m. tapo teologijos profesoriumi Berne.

¹¹ Bibliotekos vienuolyne apskritai nebuvę (*bibliotheca nulla fuit*), bet antikos autorių „lobyną“ Wolfgangas Musculus rado palėpėje, netvarkingoje neįrištų pergamento lapų krūvoje [25, 180].

¹² *Unde Georgius Sabinus Monachos libros, pro more, catenatos servantes, hoc epigramate risit: Haud secus ac duro fugitivos carcere servat / Vestra catenatos bibliotheca libros. / Quid mirum? Si nulla viget doctrina, colendi / Doctrinae auctores hic ubi vincla gerunt* [25, 181].

Galima išskirti du pulių, su įvairiomis variacijomis paplitusių Vakarų Europos bibliotekose, tipus. Pirmasis sietinas su ankstyvuosius viduramžius siekiančiais skriptorijais¹³, kuriuose knygoms perrašinėti ir iliuminuoti buvo naudojamas nešiojamas skrynelės pavidalo pulpit (lot. *pulpitum*) su vienslaičiu arba dvislaičiu dangčiu [7, 390]. Manytina, kad bažnyčių ir vienuolynų bibliotekose pradėti naudoti puliai tapo minėtos nešiojamos skrynelės ir „vienkojo“ įtaiso knygoms bei natoms pasidėti bei rašyti, kuris taip pat vadinamas *pulpitu*¹⁴ [7, 346], simbioze. IX a. miniatiūrose pavaizduoti evangelistai prie tokių pulpity, kuriuos kartais vadina lekcionarijais, skaitė ir rašė sėdėdami [45, 27]. Vėliau tapę stacionariais įtaisais šie pulpilai etimologiškai bei funkcinio požiūriu yra susiję su sakykla, pamokslininkų naudota atmintį „atšviežinančiais“ medžiagai pasidėti (angl. *pulpit* – sakykla; *the pulpits* – pamokslininkai). Retrospektyviai žiūrint ir vaizdžiai tariant, pirmojo tipo bibliotekų pultas primena chruščiovinį mokyklinį suolą ir iki šiol muzikantų naudojamą pulią kartu juos sudėjus. Maldaknygės ar kitos liturginės knygos grandine buvo pritvirtinamos prie pulo, kartais – prie sujungto su juo suolo ar klaupų, kad besimeldžiantys vienuoliai, giedotojai ir maldininkai turėtų jas čia pat po ranka. Tokio tipo puliai iki šiol išlikę vadinamojoje *Bibliotheca Malatestiana Cesenoje* [45, 35]. Svarbu pabrėžti, kad ant šių pulių knygos buvo dedamos *nuožulniai*, o juose įmontuotose lentynėlėse – *gulsčiai*.

Antrasis pulo tipas evoliucionavo iš pirmojo ir buvo naudojamas didesnėse bibliotekose, kuriose tekdavo prirakinti šimtus ir net tūkstančius knygų. Šios sistemos esmę sudarė prie pulių primontuotos lentynos, primenančios spintas, kartais gana aukštos. Pulto apačioje įrengtose lentynėlėse knygos dažniausiai nebelaikomos, nes jas ištraukti būtų sunku ir nepatogu. Vaizdžiai tariant, šie puliai primena didelį pianiną, kuriuo skambinama stovint arba sėdint. Tačiau bene svarbiausia, kad jose knygos ne guldomos, o *statomos* kraštiniu (šoniniu) bloku į išorę. Paimta iš lentynos knyga buvo atverčiama ir skaitoma ant pulo. Manytina, kad istoriografijoje plačiai aptariama Paryžiaus universiteto Sorbonos kolegijos (*Collège de Sorbonne*) biblioteka reprezentuoja pereinamąjį etapą nuo knygų guldymo prie statymo. Pagal 1338 m. inventorių čia „Didžiojoje bibliotekoje“ (*Bibliotheca magna*) prie skaitymo pulių, išrikiuotų prieš 26 suolus, buvo prirakinti 338 tomai vadinamųjų necirkuliuojančių (*usuels*) veikalų, kuriuos galima skaityti tik vietoje [29, 188]. Turint omenyje mažą sėdimų vietų skaičių ir didelį to meto rankraštinių foliantų formatą sunku įsivaizduoti, kad jie gulsčiomis būtų sutilpę ant pulių ar po jais įrengtų lentynėlių. Deja, to meto iko-

¹³ Perrašinėtojų ar iliuminatorių darbo vieta prie viduramžių vienuolyno bibliotekos ar kitų patalpų. Lietuviškojoje istoriografijoje kaip sinonimas vartojamas ir *skriptoriumo* (lot. *scriptorium*) terminas, pastaruoju metu kalbininkų kritikuojamas.

¹⁴ Beje, lenkų istoriografijoje čia aptariami puliai, prie kurių buvo rakinamos knygos, vadinami *pulpitais*. Manytina, kad *pulpito* terminas geriau atspindi viduramžių bibliotekos esmę. Lietuvių istoriografijoje įsigalėjęs *pulto* terminas asocijuojasi su naujųjų laikų biblioteka.

nografija neišlikusi. Kiti Sorbonos bibliotekos 1728 tomai (tarp jų 300 tomų pažymėti kaip pamesti!) laikyti spintose – abonemente, tuomet vadintame „Knygas skolinančia biblioteka“, arba „Mažąja biblioteka“ (*Bibliotheca parva*). Taigi dvilypės bibliotekos skyrių pavadinimus čia lėmė ne fondų, o patalpų dydis. Antrojo tipo pultų sistemą buvo įdiegusi iki šiol išlikusi Anglijos Herefordo biblioteka, sauganti 1500 grandinėmis prikaustytų knygų, kurios pritvirtintos prie spintą primenančių lentynų [45, 36]. Čia matome knygas, apraizgytas grandinių ir sustatytas nugarėle į vidų (priekiniu bloku į išorę), o tai ir yra šios sistemos ypatybė. Pultinė knygų išdėstymo sistema tebekultivuojama XVII a. pirmojoje pusėje modernioje Leideno universiteto bibliotekoje; čia matome prie pultų „prižištas“ knygas, tačiau sprendžiant iš graviūros jos sustatytos nugarėle į skaitytoją [45, 38]¹⁵ (plačiau žr. Vilniaus dominikonų bibliotekos aprašymą).

Abiejų pultinių sistemų specifiką geriausiai atskleidžia knygų kaustymo ir tvirtinimo prie grandinių technologija, kuri Lietuvos knygotyrininkų darbuose atskleista paviršutiniškai. „Viršutiniame knygos kietviršyje, rečiau apatiniame, buvo pritaikoma metalinė kilpa. Pritvirtinta prie pulsto grandinė prirakinama prie tos kilpos“ [22, 30]. Akivaizdu, kad metalinės kilpos tvirtinimo vieta buvo pasirenkama neatsitiktinai, o priklausė nuo pirmiau aptartosios pultinės stovinių arba gulinčių knygų sistemos. Jeigu knygos laikytos vertikaliajame padėtyje (o tai būdinga Renesanso ir naujųjų laikų bibliotekoms, tačiau ne visuomet), grandinių galai paprastai pritvirtinami prie viršutinio kietviršio (kartais apatinio) už priešakinio krašto žiedu. Žiedui tvirtinti knyga buvo specialiai apkaustoma – pavyzdžiui, jos kraštas apjuosiamas plona varine viela ir užkniedijamas. Tačiau dažnai žiedas nebuvo naudojamas ir grandinė tvirtinama tiesiai prie viršelio krašto. Mediniame kietviršyje pragręžti skylę nebuvo sudėtinga. Taip pakaustyta knyga „nusukdavo savo nugarėlę“, nes grandinės trukdė ją laikyti mums įprastu būdu. Būtent dėl naudojamų grandinių knygos kai kuriose bibliotekose net iki XVII a. pabaigos iš įpročio laikytos priekiniu bloku į išorę, nors knygų rakinimo jau seniai buvo atsisakyta¹⁶. Apie tai byloja bloke išlikę nuosavybės ženklai ir įrašai¹⁷, kurių esama ir Lietuvos bibliotekų knygose (VUB II 22788).

¹⁵ Gali susidaryti įspūdis, kad ant pultų pavaizduotos rašymo priemonės – plunksnos, o ne grandinėlių kilpos. Tačiau vargu ar plunksnas buvo racionalu guldyti prie kiekvienos knygos nugarėlės. Asociacijų su grandinėlėmis kelia ir įvairuojanti jų forma. Tokiu būdu skaitytojai, tarp kurių galėjo pasitaikyti ilgapirščių, buvo pratinami „apsitarnauti“ patys ir naudojosi atvirų fondų pranašumais.

¹⁶ Šiuo požiūriu iškalingas I. Lomejerio veikalo *De bibliothecis liber singularis* (Utrechtas, 1680) anraštiniame lape pavaizduotas intelektualo asmeninės bibliotekos interjeras. Panašiam į šių dienų darbo kambarį matome lentynose sustatytas knygas, iš kurių maždaug pusė į skaitytoją atsuktos nugarėle, o kita pusė – bloku. Svarbu pabrėžti, kad beveik visos bloku (juose įrašų nematyti) atsuktosios knygos čia pavaizduotos su užsegimais. Greitai pasiimti ir atsegus atversti knygą buvo patogiau jai stovint į skaitytoją atsuktu bloku. Tokią knygų išdėstymo sistemą galima aiškinti ne tik „grandinių sindromu“, bet ir sieti su užsegimų raida.

¹⁷ Plg. XVII a. graviūrą, kurioje savo darbo kambarį pavaizduotas Jonas Kalvinas. Dauguma knygų lentynose stovi nugarėle į sieną, jų kietviršiai susęgti, o blokuose aiškiai matyti užrašyti

Jei knygos buvo guldomos, grandinės tvirtindavo prie apatinio kietviršio artimesnio (žiūrint į stovinčią knygą – apatinio), rečiau – tolimesnio (viršutinio) krašto. Taip knygą buvo patogiau vartyti, bet grandinė braižė pulto paviršių.

Kito grandinės galo tvirtinimas prie pulto ar lentynos priklausė nuo meistrų išmonės. Kartais buvo įrengiamas net slankiojantis ant metalinio strypo žiedas [45, 35]. Grandinės ilgis įvairavo nuo 1 iki 1,5 metrų, o grandžių – nuo 3,5 iki 7,5 centimetrų, bet būta ir trumpesnių [4]. Kad grandinė nenutrūktų petingam skaitytojui ją sukinėjant, jos viduryje ar viename iš galų kartais įtaisomas šarnyras, primenantis žvejų naudojamą suktuką.

Apskritai bibliotekų pultinės sistemos raida ir pobūdis priklausė nuo daugelio aplinkybių. Išvardytuosius technologinius aspektus nulėmė bibliotekų architektūra, tipas, interjeras, fondų ir knygų dydis bei forma. Tačiau sunku įsivaizduoti, kad bibliotekose buvo taikoma ir mišri pultinė sistema, kai didesni veikalai surakinami su pultu, o mažesnieji prikaustomi prie lentynų, kaip kad vaizduojama imaginacinėse bibliotekų rekonstrukcijose [3].

Svarbu pažymėti ir religinį (*sacrum*) bei komunikacinį kontekstą. Akivaizdu, kad pulčių gausėjimą bažnyčioje lėmė sudėtingų religinių apeigų, kuriose plačiai naudotos liturginės knygos, diegimas ir ceremonialo norminimas. Tokiu būdu pereinamuoju iš sakytinės į rašytinę komunikaciją etapu plėtėsi knygų repertuaras. Svarbų vaidmenį religiniame gyvenime vaidino giedojimas, į kurį buvo įtraukiami ne tik vienuoliai ir kunigai, bet ir pasauliečiai. Taigi ant pulčių padėtos giedojimui skirtos knygos skiepijo raštingumo ir skaitymo įgūdžius. Kita vertus, kad tos retos ir brangios knygos netaptų ilgapirščių grobiu, jos buvo pradėtos rakinti grandinėmis.

Libri catenati Lietuvoje

Istoriografijoje apie Lietuvos bibliotekose grandinėmis prirakintas knygas užuominų nėra daug. Levo Vladimirovo ir Edmundo Laucevičiaus darbuose teigiama, kad XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmojoje pusėje knygos grandinėmis buvo pritvirtinamos Katedros ir Jėzuitų kolegijos bibliotekose Vilniuje [53, 59; 22, 30]. Knygos su grandinėmis tikrai buvusios 1598 m. Vilniaus katedros Šv. Kazimiero koplyčios, dar vadinamos karališkąja, inventoriuje [50]; tačiau su Katedros ar Kapitulos biblioteka jos netapatintinos – pastarojoje tais metais buvo daugiau kaip 100 tomų, bet apie grandines ar pultus šaltinyje nekalbama. Tezė apie knygų rakinimą Vilniaus jėzuitų

knygų pavadinimai: „In Euangelia“, „In Icsaiam“, „In Psalmos“, „In Pantateuch“. Įdomu, kad Kalvinas rankose laiko knygą, kurioje įrašas „Institutio“ (akivaizdi užuomina į svarbiausią reformatoriaus veikalą „Institutio Christianae Religionis“) matyti ne prickiniame, o viršutiniame bloke; kelių ant stalo padėtų knygų pavadinimai užrašyti ant nugarėlės.

kolegijos bibliotekoje pagrįsta gerai žinoma istorija apie vadinamosios „Tvardovskio knygos“ paslaptinę dingimą, papasakota Jėzaus draugijos istoriko Adomo Naramowskio. Kadangi šis liudijimas yra kol kas vienintelis šaltinis apie knygų rakinimą *Alma Mater*, pacituosime jį dar kartą:

Kaip Tvardovskis gyveno ir kaip jis žuvo, parodo jo parašyta knyga apie magiją. Ta knyga kartu su daugeliu kitų, mirus Žygimantui Augustui II, buvo jo įpėdinių padovanojama Vilniaus kolegijai. Apie ją pateikia žinių P. Špotas (Szpot) savo rankraščiuose. Jis aprašo, ką yra girdėjęs iš tėvo Danieliaus Butvilo, Vilniaus universiteto bibliotekos prefekto, lūpų. Tas jam rodęs ir tą vietą, kur knyga geležine grandine buvo pritvirtinta prie sienos. Taigi šis tėvas, norėdamas pasiskaityti, kas toje knygoje parašyta, atsiskleidęs knygą ir ėmęs skaityti, pajuto, kad bibliotekoje aplink jį kyla baisus triukšmas ir kad į tą vietą renkasi dvasios. Išsigandęs, vos bepajėgęs užversti knygą, išbėgęs į šalia bibliotekos esantį miegamąjį ir visą naktį prasikankinęs be miego. Ant rytojaus, dar švintant, su kitais atėjęs į biblioteką, knygos neberadęs, tik tuščią vietą, ir nežinojęs, kur ir kas ją išnešė. Lengvatikiai galvoją, kad ta knyga pagrobta kartu su jos autorium, kenčia pelnytą bausmę“ [53, 59].

Anot L. Vladimirovo, veikalą pavogė jėzuitai ir prasimanė šią fantastišką legendą [53, 59]. Tokia hipotezė menkai pagrįsta. Kaip netiesioginis vagystės įrodymas L. Vladimirovo pateikiamas argumentas apie paslaptinę knygos atsiradimą Jogailaičių universiteto bibliotekoje, kur rodyti ant jos aptaisų neva išlikę velnio pėdsakai, pagrįstas daug vėlesne Michalo Brensztejno informacija. Ji nei patvirtina, nei paneigia versiją, kad knygą „išvogė“ patys jėzuitai. Juk knyga galėjo pradingti slepiant 1655 m. evakuojamus fondus ir iškelti į Krokuvą daug vėliau. Kita vertus, rankraštį galėjo pagrobti piktybių dvasių pasirodymą inscenizavę eksternai jėzuitų kolegijos auklėtiniai, niekaip netapatintini su jėzuitais, nes buvo pasauliečiai. Tad atidžiau paanalizuokime pirmiau pateiktą A. Naramowskio tekstą ir jo pasirodymo aplinkybes.

A. Naramowskis (1686–1736) į Jėzaus draugiją įstojo 1705 m. Vilniuje, čia 1722–1726 m. buvo pamokslininku ir tuo metu išleido savo kompiliacinį istorinį veikalą *Facies rerum Sarmaticarum* (Vilnius, 1724–1726), kuriame ir aprašė „Tvardovskio istoriją“. Taigi autorius galėjo būti susipažinęs su įdomesniais Vilniaus kolegijos istorijos epizodais. Pabrėžtina, kad nė vienas iš tekste minimų asmenų nėra išgalvotas (išskyrus patį Tvardovskį). „P. Špotas“ – tai greičiausiai Tėvas (*Pater*) Tomas Ignotas Špotas (Szpot-Dunin, 1645–1713), taip pat karjerą Jėzaus Draugijoje pradėjęs Vilniuje 1664 m. ir palikęs didelį rankraščių apie misijas Kinijoje rinkinį, dabar saugomą Romoje [9, 665]. Pauliaus Rabikausko duomenimis, T. Špoto plunksnai priklauso ir *Historia interregni Poloniae post fata Ioannis III* [42, 315], taigi A. Naramowskis galėjo remtis šiuo rankraščiu. Žemaitis Danielius Butvilas (Butwiłł, 1612–1682) į Jėzaus draugiją įstojo 1631 m. Vilniuje, o 1663–1666 m. buvo Vilniaus akademijos rektoriumi [43, 334], tad tuomet ir galėjo T. Špotui papasakoti apie šią vadinamosios *magia*

*praestigiosa*¹⁸ seansą. Netikėti nė vienu iš išvardytų istorijos dalyvių nėra pagrindo. Netgi jėzuitai anuomet tikėjo stebuklais. Atkreiptinas dėmesys, kad pats A. Naramowski istoriją vertina atsainiai, nes mini *lengvatikius*, manančius, kad knyga buvo pagrobta kartu su autoriumi, kenčiančiu pelnytą bausmę (įdomus knygos tapatinimo su autoriumi atvejis, žinomas iš knygose paliktų marginalijų).

Iki šiol neaišku, kuris iš esmės išgalvoto autoriaus Tvardovskio rankraščio variantas buvo ir pradingo Vilniuje. Manoma, kad pirminė versija, parengta anoniminio „lenkų Fausto“, sudėdė viduramžių ir naujųjų laikų žinias ir buvo vienas iš nuostabiausių XV a. antrosios pusės rankraštinės knygos kultūros paminklų. Tai – žinių apie pasaulį kompendiumas. Rankraščio savininkai buvo Janas Welsas iš Poznanės (vėliau Jano Albrechto gydytojas) bei Paulius Zydekas iš Prahos, Krokuvos universiteto profesorius, veiklą ne tik perrašęs, bet ir gerokai papildęs. Jam padėjo mokinys Paulius de Novo Castro [20, 65]. Vėliau rankraštinė knyga (nežinia kuris variantas) atsidūrė Žygimanto Augusto bibliotekoje, o iš jos kartu su karališkuoju rinkiniu atiteko Vilniaus jėzuitams. Alodia Kawecka-Gryczowa vadinamąją „Tvardovskio knygą“ tapatina su dviem rankraščiais: 1) *Pauli Paulirini Liber viginti artium* ir 2) *Opus magicum* [16, 300], bet linkusi abejoti greičiausiai prasimanytais duomenimis apie mistinio Tvardovskio apsilankymą Žygimanto Augusto rūmuose Vilniuje [16, 74]. Ši išlikusių Žygimanto Augusto bibliotekos knygų katalogo autorė nurodo, kad pirmasis iš minėtųjų rankraščių saugomas Krokuvos universiteto bibliotekoje (nr. 257). Abejoti D. Butvilo pranešimu, bent jau apie rankraščio buvimą Vilniaus akademijos bibliotekoje, nėra pagrindo.

Manoma, kad ši velniava bibliotekoje atsitiko 1620–1630 m. [16, 300]. Čia galima patikslinti, kad D. Butvilas bibliotekininko pareigų tuomet eiti dar negalėjo (į Jėzaus draugiją įstojo 1631 m.), o kada dirbo šį darbą, biogramos duomenų nepateikia [9, 80; 39, 413–414]. Kitur „Tvardovskio knygos“ dingimas siejamas su Vilniaus akademijos bibliotekos fondų evakuacija 1655 m. [16, 82]. Iš tiesų D. Butvilas XVII a. vidurio karų metu buvo išvykęs į Vokietijos jėzuitų provinciją, o grįžęs 1658 m. tapo Kražių kolegijos rektoriumi, tačiau ar dalyvavo gelbstint biblioteką, nežinoma. Linktume manyti, kad knyga galėjo dingti 1638–1650 m., kai D. Butvilas, eidamas ne pačias reikšmingiausias pareigas¹⁹, galėjo dirbti ir bibliotekos prefekto ar jo pavaduotojo darbą.

Atkreiptinas dėmesys į aptariamą laikotarpį ir kiek anksčiau padažnėjusius raginimus sustiprinti knygų apsaugą ir cenzūrą. Simono Niklevičiaus 1618 m. sausio

¹⁸ MP – monai, apgaulingoji magija, mokėjimas sukelti nepaprastus reiškinius padedant demonams.

¹⁹ 1638/1639 m. m. jis buvo humanitarų (humanitatis) klasės mokytojas, 1640–1644 m. – teologijos studentas ir dėstė baigusiems terciatą, 1645/1646 m. m. – retorikos profesorius eksternams, 1646/1647 m. m. retorikos profesorius jėzuitams, 1647/1650 m. m. dėstė trimetį filosofijos kursą.

30 d. memoriale primenama: „Be bibliotekos prefekto žinios tegu nebūna išduodama knygų eksternams, o išduotos – pažymimos ir reikalaujama laiku grąžinti“ [48, 218]. „Eretiškos knygos bibliotekoje tegu būna kuo greičiau atskiriamos ir laikomos uždarytos“ (Jono Jamelkovskio memorialas, 1627. IV. 18) [48, 221]. „Kolegijoje, net ir slaptojoje bibliotekoje, neturi būti „neišvalytų“ senovės poetų knygų, kuriose pasakojami nepadorūs dalykai, pavyzdžiui, Marcialio, Katulo, Propercijaus ir panašių“ (Mikalojaus Lancicijaus memorialas, 1631. IX. 6) [48, 224]. „Per šias atostogas tegu būna sudaromas naujas abėcėlinis ir dalykinis katalogas visų bibliotekoje esančių knygų, ypač tų, kurios laikomos slaptojoje bibliotekoje. Bibliotekos langai ir durys tegu būna taip įtaisyti, kad knygos nenukentėtų per gaisrą“ (Mikalojaus Lancicijaus memorialas, 1632. VI. 10) [48, 224–225]. Šie Vilniaus akademijos šaltiniai rodo, kad panašūs knygų dingimai buvo dažni, nors tiesiogiai apie aptariamą atvejį čia neužsimenama.

Ar galima tikėti, kad jėzuitai knygas rakindavo prie sienos? Apie tradiciją rakinti knygas grandinėmis Jėzaus draugijos istoriniai šaltiniai ir tyrinėtojai nekalba. L. Vladimirovas teigia, kad vadinamoji Didžioji biblioteka (*Libraria magna*) buvo sudaryta iš visiems prieinamo knygų rinkinio ir „unikumų, neretai pritvirtintų prie sienos grandinėmis“ [53, 60]. „Knygos istorijoje“ rašoma, kad „ypač vertingos knygos... buvo grandinėmis prirakinamos prie sienų ar pultų“ [54, 515]. Atrodo, kad šie samprotavimai teparemti „Tvardovskio knygos“ istorija. 1773 m. inventoriuje minima 11 pultų, išdėstytų palei langus, tačiau apie grandinėles nė neužsimenama²⁰ [38, 179–180]. Tad „Tvardovskio knyga“ galėjo būti saugoma vadinamojoje slaptojoje bibliotekoje, ne kartą minimoje pirmiau išvardytuose šaltiniuose. Tikėtina, kad ją, kaip ypač pavojingą, galėjo prirakinti, tačiau baimindamiesi ne demonų (nuo jų grandinės negelbėdavo), o smalsių akių, ypač eksternų (pasauliečių) „nesveiko“ dėmesio. Matyt, išdaigas mėgstantys „studijozai“ patekdavo net į slaptą biblioteką, nes buvo primygtinai reikalaujama raktą nuo bibliotekos laikyti bibliotekos prefekto pavadootojui ir niekam jo neduoti. Todėl manytina, kad „Tvardovskio knyga“ dingio ne velnių „pakviesta“ ir ne pavogta pačių jėzuitų (kaip galima vogti savo turtą?), o buvo *paslėpta nuo pašalinių akių*. Tolesni knygos keliai ir identifikavimas būtų atskiros svarstymo objektas.

Kaip jau buvo minėta, knygos tikrai buvo rakinamos Vilniaus katedros karališkojoje koplyčioje, kur 1598 m. buvo dešimt „knygų su grandinėmis kunigams giedoti“ (*Xięgi na łancuszkach kędy kapłani spiewaią*): *Biblia cum concordantijs novi et veteris*

²⁰ Pagal minėtųjų metų aprašymą, biblioteka užėmė didelę salę antrame aukšte virš refektoriaus. Į ją iš koridoriaus vedė didelės ąžuolinės trijų vėrimų durys, sutvirtintos dviem sklendėmis. Virš durų buvo įrengtas „altorėlis“ („gonkas“), kurį prilaikė keturios kvadratinės kolonos, o dar aukščiau kabojo šventojo Andriaus Bobolos (kanonizuotas 1939 m., g. 1591, į Jėzaus draugiją įstojo 1611 m. Vilniuje, kazokų nukankintas 1657 m. netoli Pinsko) paveikslas.

testamenti Hieronimi in folio; Rationale divinatorum officiorum in quarto; Haymonis in Apocalipsym in octavo; Caietanus in folio; Haymonis in Episto. S. Pauli in Octavo; Missale Romanum in folio; Duo Missalia Craco. in folio tertium parvum in quarto; Graduale impress. Craco. et [aliud] scriptum in folio; Duo Canones [suo] altare; Canones Concilij Colonensis in folio [50]. Taigi čia kartu su Biblija ir jos komentariais buvo visas svarbiausių liturginių knygų su giedotiniais teksta rinkinys. Pažymėtinas „Romos [vyskupijos] mišiolas“ (*Missale Romanum*) – svarbiausioji liturginė knyga su visų per metus laikomų šv. mišių teksta. Šio mišiolio reformavimą baigė popiežius Pijus V ir 1570 m. jis buvo išspausdintas unifikuotas ir universalizavus turinį. Rinkinyje matome ir Krokuvoje spausdintą „Gradualą“ (mišių kintamųjų dalių giedojimų rinkinį) bei tris Lietuvoje populiarius „Krokuvos mišiolus“, Vakarų Europoje leistus daugelį kartų (1509, 1510, 1516, 1525, 1532, 1545 ir kt. metais) [59, 321]. Kaip atrodo „Krokuvos mišiolas“, priklausęs Gniezno arkivyskupui Janui Łaskiui, galima pamatyti „Ossolinskių bibliotekos Vroclave inkunabulų kataloge“ [15, 54–55]. Varnių katedros bažnyčioje 1579 m. vizitacijos metu koplyčioje su Švenčiausiosios Trejybės titulo altoriumi buvo „rakinama spinta su daugeliu šventosios teologijos ir kanonų teisės knygų“. Altarista kunigas Baltramiejus, o kartu dar ir „maršalo Radvilos muzikantas“ altoriumi nesirūpino [59, 289]. Kitose koplyčiose ne tik rakinamų, bet apskritai jokių knygų nebuvo, išskyrus zakristiją (žr. poskyrį apie knygų rinkinius).

Knygų rakinimas katedrų bažnyčiose nebuvo naujiena, jos dažnai minimos kaimyninėje Lenkijoje. Antai Gniezne, arkivyskupo rezidencijoje, XV a. antrojoje pusėje vertingiausi veikalai laikyti ižde, o kai kurios reikalingos mokymui knygos buvo pritvirtintos prie pulčių „baiminantis, kad jų nenuneštų ar nepavogtų“ [20, 75]. Galimas daiktas jos priklausė vadinamajai vikarų bendruomenei. Mat Krokuvos katedroje, kur kapitulos biblioteka XV a. antrojoje pusėje buvo bene didžiausia Lenkijoje, nuo XIV a. antrosios pusės žinoma „vikarų biblioteka“. Pagal 1498 m. inventorių, vikarų bendruomenės koplyčioje buvo 25 tomai prie pulčių grandinėmis pritvirtintų knygų. Šio parankinio rinkinio tematika susijusi su pamokslais ir bažnytine teise, kurią vikarai privalėjo išmanyti klausydami išpažinčių. Kaip medžiaga pamokslams buvo Petro Comestoro *Historia scholastica*, trys egzemplioriai Vincento Bovè (Beauvais) *Speculum historiale*, taip pat sunkiai identifikuojamas *Defensorium fidei* [41, 139–140].

Sukaustytoji biblioteka Vilniaus dominikonų vienuolyne

Beveik tikra, kad knygos grandinėmis buvo pritvirtintos Vilniaus dominikonų vienuolyno bibliotekoje, žinomoje iš XVII a. pradžioje sudaryto knygų sąrašo [49]. Apie tai nevienprasmiskai rašo savo atsiminimuose Vilniuje gimęs ir augęs liuteronas,

Kristupo Radvilos, o nuo 1635 m. karaliaus Vladislavo IV gydytojas Motiejus Vorbekas-Lettow [55, 35–36]²¹. Jėzuitų kolegijoje filosofiją studijavęs autorius prisimena savo namų mokytojo kalvinisto Kristijono Bruno ir garsaus jėzuitų teologo Andriaus Novako²² ginčą dėl Švenčiausiojo Sakramento teikimo abiem pavidalais – duona ir vynu – ne tik dvasininkams, bet ir pasauliečiams²³. Ginčas buvo rimtas, nes pralaimėjusysis turėjo išsižadėti savo tikėjimo, todėl K. Bruno, siekdamas įrodyti savo tiesą ir nerasdamas asmeninėje bibliotekoje viso Konstanco bažnytinio susirinkimo nutarimų rinkinio, ryžosi gudrybei. Jis pasiuntė į dominikonų biblioteką gydytoją Paulių Katerlą²⁴, pažinojusį griežtai prižiūrimo rinkinio bibliotekininką, kad šis nurašytų reikiamą minėtų nutarimų ištrauką. Norint patekti į biblioteką teko išgalvoti pretekstą, nes susijusį su informacijos paieška. Veikalo išsinešti nebuvo galimybių, nes „visos jų [dominikonų – A. P.] knygos ant grandinėlių pritvirtintos prie suolų“²⁵. Operacija pavyko, tačiau besiginčijančios šalys susitaikė nieko nepešusios, nes A. Novakas ir toliau rėmėsi savoju sutrumpintu knygos variantu, o K. Bruno – savąja ištrauka. Abiem patekti į biblioteką ir patikrinti originalią šaltinių versiją nebuvo galimybių. Šis epizodas įdomus daugeliu aspektų (tarpkonfesinių santykių, žinių ir informacijos sklaidos LDK sostinėje). Tačiau šiuo atveju jis svarbus tuo, kad patvirtina hipotezę apie istoriografijoje bendrais bruožais jau aptartos bibliotekos struktūrą ir pobūdį [35, 40]. Kaip ir kitose Lenkijos-Lietuvos valstybės dominikonų bibliotekose (Vroclavo, Krokuvos, Lvovo), knygos čia buvo rakinamos prie pulčių, kurie Vorbeko-Letowo pranešime pavadinti suolais. Priminsime, kad Vilniaus dominikonų knygų rinkinyje pagal XVII a. pirmajame dešimtmetyje sudarytą inventorių buvo daugiau kaip 600 toimų ir, jei tikėsime pirmiau cituotu tekstu, jos visos buvo prirakinotos. Kokia čia buvo įdiegta pulčių sistema, tegalime spėlioti, nes išlikusios dominikonų knygos šiuo atveju „nebylios“, jose vadinamųjų kablių aptikti nepavyko. Galimas daiktas, kad senoji biblioteka sudegė per 1610 metų gaisrą, kurį vaizdingai aprašė M. Vorbekas, be kita ko, paminėdamas ir sudegusį dominikonų vienuolyną. Todėl atkuriant Vilniaus dominikonų sukaustytosios bibliotekos vaizdą tenka remtis istorinėmis-chronologinėmis paralelėmis, dominikonų knygos kultūros analogų ieškant ne tik kituose šios

²¹ Dėkoju Aivui Ragauskui, nurodžiusiam šį šaltinį.

²² Dar vadinamas Novatiumi (*Novatius*), buvo taip pat Vilniaus profesų namų viršininku, paskaitose Vilniaus akademijoje aiškino žmogaus anatomiją.

²³ Konstanco bažnytinio Susirinkimo 13 sesijos kanonas pripažino, kad Kristus ir Bažnyčia ankstyvaisiais krikščionybės laikais Švenčiausiąjį Sakramentą teikė tikintiesiems abiem pavidalais, tačiau nustatė ir įtvirtino vėlesnę tradiciją: kunigai jį priima abiem pavidalais, pasauliečiai – tik duonos pavidalu.

²⁴ Paulius Katerla (m. 1625), karaliaus Zigmanto Vazos gydytojas, ir M. Vorbekas-Letow buvo broliai, vienos motinos vaikai.

²⁵ *Ich księgi wszystkie na łańcuszki przykowane są do ławek.*

vienuolijos vienuolynuose, bet ir XVII a. pirmosios pusės Vakarų Europos universitetuose.

Vroclavo dominikonų bibliotekoje pagal 1451–1476 m. sudarytą katalogą knygos buvo išdėliotos ant 11 pulpitų, pažymėtų skaičiumi ir didelėmis lotynų abėcėlės raidėmis: I – A, II – B, III (be raidės), IV – C, V – D ir t. t. Kristinos Zawadzkos duomenimis, šioje bibliotekoje knygos prie pulpitų buvo pritvirtintos geležinėmis, gana tvirtomis ir ilgomis grandinėmis, kad būtų patogų skaityti. Vienas grandinės galas buvo tvirtinamas prie viršutinio ar apatinio knygos kietviršio krašto, kitas – prie metalinio strypo, įtaisyto vertikaliai virš pulpito ar šalia jo. Taip prikaustytos knygos galėjo būti atrakinamos tik raktu, kurį turėjo bibliotekininkas [58, 304]. Panašiai, remiantis *Humberto de Romanis* XIII a. dominikonų regulos versija, knygos laikomos ir Lvovo dominikonų vienuolyne [46, 412–413]. Ypač svarbi K. Zawadzkos įžvalga, kad knygų išdėstymas ant pulpitų, kur jos vienuoliams buvo lengvai pasiekiamos, reiškė posūkį į studijas ir buvo naujas reiškinys viduramžių bibliotekininkystėje [58, 304–305]. Kitaip tariant, plečiantis knygų repertuarui buvo pereita nuo vieno ar kelių veikalų intensyvaus skaitymo (*relectio*) prie daugelio veikalų ekstensyvaus skaitymo (*lectio*), kuris jau priminė studijavimą. Tai svarbu aiškinantis ne tik skaitymo formų, turinio ir metodikos kaitą, bet ir 1501 m. įkurto Vilniaus dominikonų vienuolyno bibliotekos pobūdį. Vienuolyne veikė vadinamosios partikuliarinės studijos („kolegija“), nuo 1507 m. dėstoma filosofija [40, 74], o vienuolių ir kandidatų XVI a. pabaigoje būdavo net 60 [19, 393]. Tad studijos, pagrįstos „atvirais fondais“, ir buvo viena iš svarbiausių pultinės prirakintų knygų sistemos įdiegimo Vilniuje priežastis, tačiau ne vienintelė. Prisimintina, kad aprašytąjį Vroclavo epizodą ir Vilniaus dominikonų biblioteką XVII a. pradžioje skiria beveik 150 metų laikotarpis. Todėl paralelių reikia ieškoti religinio ir visuomeninio gyvenimo realijose (jas aptarsime vėliau), taip pat XVII a. pradžios bibliotekose, kuriose knygų prirakinimas grandinėmis nebuvo joks anachronizmas (žr. skyrių apie pultų sistemos diegimą).

Jeigu tikėsime graviūros (vario raiznio), publikuotos 1610 ir 1630 m., autoriumi Janu Corneliszu van Woudtu, Leideno universitete tuomet veikė vadinamoji Pultinė biblioteka (*Pultbibliothek*) [45, 38]. Ji buvo įkurdinta erdvoje salėje, iš paveikslų įdėmiai „stebimoje“ dviejų kilmingųjų (greičiausiai fundatorių). Bibliotekoje matome 22 pultus, išrikiuotus dviem eilėmis, o jų viršutinėje dalyje sukrutas prirakintas knygas. Skrybėlėti ir pelerinomis apsisiautę skaitytojai, aplink kuriuos zuja šunys, oriai šnekučiuojasi, apžiūrinėja gaublių ir kitus prietaisus²⁶, renkasi knygas. Neatrodo, kad ši biblioteka skirta studijoms, nes skaitoma stovint (!), pasidėjus knygą ant pulto beveik krūtinės aukštyje, išsirašant reikiamą teksto vietą. Tokių „skaitytojų“, besido-

²⁶ Akivaizdai užuomina į barokinę kunstkamerą ar švietimo epochos „fizikos muziejų“.

minčių matematikos veikalais, tėra du, o kiti bendrauja ir dalijasi įgytomis žiniomis. Virš visų pultų dailininkas užrašė atitinkamo bibliotekos skyriaus pavadinimą (*Mathematici, Philosophi, Literatores, Theologi, Historici, Medici, Iurisconsulti*), čia galėjo būti apie 1100 prirakintų knygų²⁷. Tarp jų daugiausiai pavaizduota *Teologijos* skyriaus veikalų (6 pultai, 27 proc. viso bibliotekos fondo). Toliau eina *Teisė* (5 pultai, 23 proc.), *Istorija* (4 pultai ir 18 proc.), *Medicina, Literatūra* ir *Filosofija* (2 pultai ir 9 proc.) ir *Matematika* (1 pultas ir 5 proc.)

Taigi beveik vienmetį su Vilniaus *Alma Mater* Leideno universitetą, įkurtą 1575 m. ir 1581 m. įkurdintą vadinamajame Rapenburge, senosios dominikonų abatijos rezidencijoje, su Vilniaus dominikonų vienuolynu sieja ne tik epocha (barokas), bet ir pultinė bibliotekų sistema bei grandinėmis prikaustytos knygos. Tiesa, dominikonų biblioteka buvo uždara kaip tvirtovė ir skaitytojams „iš gatvės“, kad ir labai įtakingiems ar kilmingiems, beveik neprieinama (apie tai iškalbingai byloja aptartasis Vorbeko-Letowo epizodas). O štai Leidene vyko intensyvus mokslinis ir kultūrinis gyvenimas, kuriame dalyvavo ir iš Lietuvos kilę didikų (Oginskių, Radvilų, Sapiegų) sūnūs, siekę čia mokslo. Iš viso Leideno universitete XVII a. pirmojoje pusėje mokėsi 34 studentai iš Lietuvos [23, 409]. Antai Jonušas Radvila 1631 m. iš Leipcigo išvyko į Nyderlandus ir balandžio 14 d. įsirašė į Leideno universiteto studentų albumą. Be kitų dalykų, čia susipažino su senovės istorija, Salustijaus, Svetonijaus, Tacito ir Seksto Aurelijaus Viktoro, Romos imperatorių biografijų rinkinio autoriaus, veikalais. Daugiausia dėmesio Jonušas Radvila skyrė karybai [57, 40]. Galimas daiktas, kad J. Radvila skaitė ir Leideno universiteto pultinėje bibliotekoje. Pažymėtina, kad Leideno universiteto biblioteka buvo viena moderniausių, nes 1595 m. išleistas spausdintas šios bibliotekos katalogas – pirmasis tokio pobūdžio informacinis leidinys visoje Europoje [8, 108].

Grįžtant prie minėtųjų Vilniaus visuomeninio ir religinio gyvenimo realiųjų prisimintini įtempti santykiai, aštri polemika ne tik tarp atskirų konfesijų ir vienuolių, bet ir jų viduje. M. Vorbeko-Letowo aprašytas ginčas jų kontekste atrodo kaip vaikų žaidimai. Antai 1640 m. vykusių ilgamečio Radvilų tarno ir karališkojo sekretoriaus Aleksandro Pšipkovskio (Przypkowski) laidotuvių metu kilo riaušės priešais dominikonų Šv. Dvasios bažnyčią, dominikonai apkaltino Jonušą Radvilą liepus šaudyti į vienuolyną [21, 113]. Šv. Dvasios vienuolyno vyresniojo Petronijaus Kamenskio skundas (protestacija), kuriame jis apkaltino visą Vilniaus visuomenę, besitelkiančią aplink evangelikų bažnyčią, buvo įrašytas į Trakų pilies teismo knygas [57, 72]. Jėzuitų

²⁷ Nežinoma, ar pultai buvo įrengti „veidrodiniu“ principu iš abiejų pusių. Tuomet knygų skaičius padvigubėtų. Tačiau salės vaizdas primena bažnyčios struktūrą, kurioje minėtieji garbių asmenų portretai užima centrinio altoriaus vietą, o atsukdami jam nugarą skaitytojai būtų išreiškę nepagarbą.

ir dominikonų konkurenciją liudija Klaudijaus Akvavivos 1611 m. gegužės 24 d. nutarimas, kuriame pabrėžtas atsainus vienuolių ir pasauliečių požiūris į Jėzaus draugijos mokymo sistemą: „tėvai dominikonai persistengia, kai stebi ir [kritiškai] vertina mūsų mokymą“ [48, 179]. Prisimintinas ir 1641 m. kovo 4 d. prašymas karalaičiui²⁸ dėl nepriklausomos Lietuvos dominikonų provincijos įkūrimo. Jame įvairių dominikonų vienuolynų atstovai skundėsi, be kita ko, ne tik žiauriausiu minėtojo vyresniojo P. Kamensio elgesiu. Kaip vieną „krokuviečių priespaudos“ argumentą jie pateikė pavyzdį apie vertybių „iš bibliotekų ir zakristijų“, kaip kasmetinės prievolės, gabenimą į minėtą Lenkijos dominikonų provincijos centrą [24]. Šiame nuolatinio pavojaus, konfliktų su kitatikiais ir net savo vienuolijos ir vienuolyno nariais kontekste knygų rakinimas Vilniaus dominikonų bibliotekoje įgauna kiek kitą prasmę. Knygų rinkinį iš tiesų reikėjo saugoti visais įmanomais būdais net nuo savųjų.

Provizorinė Lenkijos ir Lietuvos inkunabulų kataloguose užfiksuotų knygų rakinimo ženklų analizė rodo, kad juose vadinamųjų „kablių“ arba kilpelių grandinei tvirtinti išlikę labai mažai. Vroclavo *Ossolineumo* bibliotekoje akivaizdūs rakinimo pėdsakai išlikę Krokuvos (nr. 231) ir Lvovo (nr. 291) dominikonams, taip pat nenustatytai bibliotekai (nr. 282) priklausiusiuose inkunabuluose [15]. K. Zawadzkos duomenimis, net 25 rankraštiniai kodeksai, anksčiau priklausę Vroclavo dominikonų rinkiniui ir dabar saugomi Varšuvos universiteto bibliotekoje, yra paženklinėti grandinių tvirtinimo žymėmis [58, 304]. Į Torunės universitetą dauguma knygų su grandinių žymėmis pateko iš Elbliongo miesto ir gimnazijos bibliotekų (nr. 4, 22, 37, 54, 72, 94, 99, 139 ir kt.), tačiau kai kurios iš jų paženklintos ir šio miesto dominikonų nuosavybės ženklais (nr. 25, 30, 107 ir kt.) [14]. Lietuvos inkunabulai su metalinėmis kilpelėmis grandinei pritvirtinti yra patekę į bibliotekas iš kitų kraštų (nr. 121; nr. 287); galbūt rakinta knyga, priklausiusi Vilniaus bernardinams (nr. 378) [11]. E. Laucevičiaus duomenimis, Vilniaus universiteto bibliotekoje yra kelios knygos su kabliais prie apatinio kietviršio [22, 30]. Nustatyta, kad jas Lenkijos dominikonų provincijai, į kurios sudėtį įėjo ir LDK vienuolynai, dovanėjo Sandomiro klebonas bibliofilas Martynas Bechas. Vienos iš šių knygų – Stanislovo Sokolovijaus (Socolovius) „Rinktinių raštų“ (Krokuva, 1598) – apatiniame kietviršyje (apačioje) liko skylutė su rūdžių liekanomis nuo metalinio žiedo (II 2278). Telioka spėlioti, Vilniaus, Krokuvos ar Sandomiro meistrai dailiai pragrėžę skylę ir įvėrė žiedą.

²⁸ Valdant Vladislavui Vazai (1632–1648), žinomi keturi karalaičiai, tikri karaliaus broliai, iš kurių 1641 m. gyvi tebuvo du: Karolis Ferdinandas (1613–1655), Vroclavo vyskupas, ir Jonas Kazimieras (g. 1609), būsimasis karalius. Turint omenyje dominikonų pažadą būsimą Lietuvos dominikonų provinciją pavadinti Šv. Kazimiero vardu, manytina, kad prašymas buvo adresuotas Jonui Kazimierui. Beje, nepriklausoma dominikonų provincija įkurta 1647 m., taigi prieš naujojo karaliaus elekciją.

Aptartieji knygos eksponavimo bibliotekos erdvėje aspektai neeliminuoja kitokių objektų atrankos principų. Prisimintina, kad bibliotekų istorijos šaltinius galima analizuoti ir vertinti pagal visuomeninę paskirtį (adresatą), formą ir techninį atlikimą, chronologiją, informacijos turinį, informacijos pateikimo pobūdį ir apdorojimo laipsnį. Aptartasis Vilniaus dominikonų bibliotekos epizodas rodo, kad naudinga knygų rinkinį lyginti su kitomis panašiomis tos pačios epochos ar krašto bibliotekomis. Esama pakankamai šaltinių, rodančių panašias katalogavimo, bibliografinio aprašo tradicijas skirtingoje erdvėje ir bendruomenėse. Lietuva gyveno lotyniško rašto kultūros areale, veikusiame net katalogavimo metodikos kaitą. Kita vertus, katalogai evoliucionavo nuo primityvių inventorių, knygų registrų specialiose knygose, ir tik vėliau pradėjo formotis kortelinės katalogavimo sistemos. Reikėtų palyginti šias permainas su lygiagrečiais procesais, vykusiais prekyboje, versle, kanceliarijose ir archyvuose. Taigi istorinė katalogo raida, jo ryšys su bibliotekų funkcijų kaita, specifika įvairiuose istoriniuose regionuose ir bibliotekose, katalogo kodifikacija turėtų tapti viena svarbiausių bibliotekų istoriją atskleidžiančios ekspozicijos temų. Beje, čia neišvengiamai susidursime su mokslo istorija. Antai pristatydami nuo senovės žinomus dalykinius katalogus, atspindinčius bibliotekos knygų rinkinio tematiką, neišvengiamai lyginsime juos su mokslo ir žinių klasifikacija.

Pabrėžtina, kad *Gyvoji knygos institucija* visais laikais buvo glaudžiai susijusi ir netgi priklausoma nuo knygų rinkos ir visos institucinės sistemos – leidyklų, spaustuvių, knygynų ir netgi autorių – funkcionavimo. Apskritai visa ekonominė, visuomeninė, kultūrinė ir politinė aplinka turėjo įtakos bibliotekų raidai. Čia neapsieisime be knygos produkcijos (tiražų) augimo sąsajų su bibliotekų tinklo plėtra, o galiausiai privalėsime parodyti ir visuomeninę skaitymo reikšmę bei ryšį su bibliotekų raida. Ją lėmė ir politiniai šalies įvykiai, net tarpvalstybiniai santykiai. Antai vienokia politika bibliotekų atžvilgiu buvo tose LDK žemėse, kurios po padalijimų atsidūrė Prūsijos, ir kitokia – Rusijos valdžioje. Rusijos imperija vykdė tautinių mažumų diskriminacinę politiką, ilgai draudė steigti visuomenines bibliotekas. Todėl atskleidžiant šį, o ir ankstesnius bibliotekų raidos aspektus, perspektyvu parodyti ir *cenzūros* įtaką bibliotekų plėtrai.

Gal muziejų pavadinti Knygos ir bibliotekų muziejumi? Atrodo, kad eksponuoti jame tikrai bus ką.

Įteikta 2003 m. rugpjūčio mėn.

1. *A Look at Chained Libraries* [interaktyvus, žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.home.cc.rr.com/chainedlibraries/TOCFrame.htm>>
2. AVIŽONIS, Konstantinas. *Nesvyžiaus Radvilų biblioteka XVII a. viduryje*. Kaunas, 1943 m. gegužės mėn. [rankraštis]. Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f. 47, b. 90, l. 1–44.
3. *Biblioteki w Sredniowieczu* [interaktyvus]. Kraków, 2001 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://wsp.krakow.pl/whk/biblioteki/legendy.html>>
4. *Bookbinding and the Conservation of Books: Chained books* [interaktyvus]. B. v., 2003 [žiūrėta 2003 m. rugpjūčio 19 d.]. Prieiga per internetą: <<http://palimpsest.stanford.edu/don/dt/dt1649.html>>
5. BRAZIŪNIENĖ, Alma. *Lituanika Thomo Niewodniczanskio rinkiniuose*. Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis 1999. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka, 2000, p. 58–67.
6. *Christ Church Library: Chaining practice* [interaktyvus]. Oxford, 2000 [žiūrėta 2003 m. rugsėjo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.chch.ox.ac.uk/library/public/chained.html>>
7. *Dailės žodynas*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 1999. 495 p. ISBN 9986-571-44-8.
8. *Encyclopedia of Library History*. Ed. by Wayne A. Wiegand and Donald G. Davis. New York and London: Garland Publishing, 1994. 744 p. ISBN 0-8240-5787-2.
9. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*. Oprac. Ludwik Grzebień SJ. Kraków: Wydawnictwo WAM, 1996. 882 p. ISBN 83-7097-293-4.
10. ENGLUND, Pcter. *Poltava: pasakojimas apie vienos kariuomenės žlugimą*. Vilnius: Baltos lankos, 1997. 268 p. ISBN 9986-813-99-9.
11. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius: Vaga, 1975. 491 p.
12. JARCZYKOWA, Mariola. *Książka i literatura w kręgu Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1995. 154 p. ISBN 83-226-0658.
13. *Jonušas Radvilos asmeninės bibliotekos knygų sąrašas*. Kėdainiai, apie 1656 m. [rankraštis]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 4, b. 17289 (A 219).
14. *Katalog inkunabulów Biblioteki uniwersyteckiej w Toruniu*. Opracowała Maria Strutyńska. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 1995. 205 p. ISBN 83-231-0597.
15. *Katalog inkunabulów Biblioteki Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu*. Na podstawie materiałów Kazimierza Piekarskiego oprac. Alodia Kawecka-Gryczowa. Wrocław: Ossolineum, 1956. 136 p.
16. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos bibliotekos*. Vilnius: Valstybinė respublikinė biblioteka, 1987. 257 p.
17. KAWECKA-GRYCZOWA, Alodia. *Biblioteka ostatniego Jagiellona: Pomnik kultury Renesansowej*. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum, 1988. 341 p. ISBN 83-04-02446-2.
18. KEMPA, Tomasz. *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616): wojewoda wileński*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe Semper, 2000. 381 p. ISBN 83-86951-52-4.
19. *Knygotyra: Enciklopedinis žodynas*. Vilnius: Alma littera, 1997. 413 p. ISBN 9986-02-352-1.
20. KOSINSKI, Adam Józef. *Biblioteka konwentu dominikanów w Sieradzu na przełomie XVI i XVII w. Iš Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*. T. 2. Warszawa, 1975, p. 391–404.
21. KOSMANOWA, Bogumiła. *Książka i jej czytelnicy w dawnej Polsce*. Warszawa: Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1981. 322 p.
22. KOTLUBAJUS, Edvardas. *Radvilos: Nesvyžiaus galerijos portretai*. Vilnius: Mintis, 1995. 475 p. ISBN 5-417-00697-1.
23. LAUCEVIČIUS, Edmundas. *XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinė biblioteka, 1976. 125 p.

24. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 6. Vilnius: Mokslas, 1980.
25. *Lietuvos dominikonų 1641 m. kovo 4 d. skundas karaliaiui* „Informacia w sprawie Oyców Dominikanów“ [rankraštis]. Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie, Wd. 2.
26. LOMÆIER, I. *De bibliothecis*. Ultrajecti: Apud Johannem Ribbium, 1680. 414 p.
27. LUKŠAITĖ, Ingė. Knygos nobažnystės (1653) parengimo kultūrinė aplinka. Iš *Knyga nobažnystės krikščioniškos (1653) – XVII a. Lietuvos kultūros paminklas*. Kėdainiai: Kėdainių krašto muziejus, 2001, p. 4–29. ISBN 9955-482-01-X.
28. LUKŠAITĖ, Ingė. Protestantiška Vokietijos knyga Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės protestantų bibliotekose XVI–XVII a. *Knygotyra*, 1996, t. 23, p. 7–21.
29. MACEVIČIŪTĖ, Elena. Bibliotekų muziejus Švedijoje. *Tarp knygų*, 2000, gruodis, p. 14–16.
30. MARTIN, Henri-Jean. *The History and Power of Writing*. Chicago and London: The University Of Chicago Press, 1995. 591 p. ISBN 0-226-50836-6.
31. NARBUTIENĖ, Daiva. LDK lotyniškoji knyga asmeninėse XVI–XVII a. bibliotekose. *Knygotyra*, 2001, t. 37, p. 138–152.
32. NAVICKIENĖ, Aušra. Knygos muziejus bibliotekoje: nuo istorijos link teorijos. Iš *Panevėžio apskrities institucinės bibliotekos*. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2000, p. 60–70. ISBN 9986-9293-4-2.
33. PACEVIČIUS, Arvydas. Asmeniniai knygų rinkiniai Žemaitijoje XVII a. pirmoje pusėje. Iš *Žemaičių bibliofilas*, 2000, gruodis, nr. 2.
34. PACEVIČIUS, Arvydas. Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyne: komunikacinis aspektas. Iš *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2003, p. 149–172. ISBN 9986-571-88-X.
35. PACEVIČIUS, Arvydas. Skriptorius ir raštinių kultūra Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 24: Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2002, p. 25–50.
36. PACEVIČIUS, Arvydas. Štrichas informacijos įstaigų Lietuvoje genezei: bibliotekos gimimas. *Informacijos mokslai*, 2000, t. 15, p. 28–43.
37. PALIUSYTĖ, Aistė. Jonušo Radvilos mcenatystė. Iš *Lietuvos kultūros tyrinėjimai*. T. 1. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 163–179. ISBN 9986-09-046-6.
38. *Pašiaušės jėzuitų kolegijos 1774 m. vasario 22 d. inventorius* „Inwentarz Lustratorski Pozzawskiego Kollegium“ [rankraštis]. Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 525, ap. 8, b. 112, lap. 2–21.
39. PIECHNIK, Ludwik SJ. *Dzieje Akademii Wileńskiej*. T. 4: Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773. Rzym: Apud Institutum Historiarum Societatis Jesu, 1990. 307 p.
40. PLEČKAITIS, Romanas. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*. Filosofija Lietuvos mokyklose XVI–XVIII amžiais. I–II dalis. Vilnius: Mintis, 1975.
41. PLEČKAITIS, Romanas. Prie profesionaliosios filosofijos ištakų. *Kultūros barai*, 1996, nr. 6, p. 74–77.
42. POTKOWSKI, Eward. *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. 301 p. ISBN 83-205-3468-2.
43. RABIKAIŠKAS, Paulius. *Krikščioniškoji Lietuva: Istorija, hagiografija, šaltinių tyra*. Sudarė Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002. 407 p. ISBN 9955-445-36-X.
44. RABIKAIŠKAS, Paulius. *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*. Sudarė Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 2002. 543 p. ISBN 9955-445-39-4.
45. RAGAUSKAS, Aivas. *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2002. 477 p. ISBN 9986-23-098-5.
46. ROST, Gottfried. *Der Bibliothekar. Schatzkammerer oder Futterknecht?* Edition Leipzig, 1990. 200 p. ISBN 3-361-00265-6.
47. SZOSTEK, Irena. Biblioteka dominikonów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776. Iš *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*. Pod red. J. Kłoczowskiego. T. 2. Warszawa, 1975, p. 402–465.

48. *Vaitiekaus Vaitinskio 1660 kovo 15 d. knygų sąrašas* „Registr xiąg ktore się j. m. panu bratu, panu staroscie dostać maia“ [rankraštis]. VUB RS, f. 7-Ž. P. 17 (1660), 20/14472, lap. 134–135.
49. *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*. Sudarė Eugenija Ulčinaite ir Algirdas Šidlauskas. Vilnius: Mokslas, 1987. 324 p.
50. *Vilniaus dominikonų bibliotekos XVII a. pradžios knygų sąrašas* „Libri Conventus Vilmensis“ [rankraštis]. Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie, Wd. 1.
51. *Vilniaus katedros bibliotekos 1598 m. knygų sąrašas* „Index Librorum in Bibliotheca Ecclesiae Cathedralis Vilmensis“ [rankraštis]. LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 471, lap. 24–39.
52. *Vilniaus katedros Šv. Kryžiaus altoriaus knygų sąrašas* „Altare S. Crucis in Ecclesia Cathedrali Vilmensis in medio situm“ [rankraštis]. Biblioteka Kórnicka, sygn. 71.
53. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipų katalogas* (rankraštis).
54. VLADIMIROVAS, Lcvas. *Apie knygas ir bibliotekas*. Vilnius: VU leidykla, 2002. 288 p. ISBN 9986-19-453-9.
55. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*: Scnovė, Viduramžiai, Renesansas. XV–XVII amžius. Vilnius: Mokslas, 1979. 566 p.
56. VORBEK-LETOW, Maciej. *Skarbnica pamięci*. Pamętnik lekarza król Władysława IV. Oprac. Ewa Galos i Franciszek Mincer pod red. Władysława Czaplińskiego. Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum, 1968. 325 p.
57. VORSTIUS, Joris; JOOST, Siegfried. *Grundzüge der bibliotheksgeschichte*. Achte Auflage. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980. 163 p. ISBN 3-447-01909-3.
58. WISNER, Henryk. *Jonušas Radvila (1612–1655)*. Kėdainių šėėlyje. Vilnius: Vaga, 2000. 309 p. ISBN 5-415-01461-6.
59. ZAWADZKA, Krystyna. Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu (1226–1810). Iš *Studia nad historię dominikanów w Polsce 1222–1972*. T. 2. Warszawa, 1975, p. 289–377.
60. *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*. Tekstą parengė Liudas Jovaiša. Vilnius: Aidai, 1998. 368 p. ISBN 9986-590-73-6.

IMAGE OF A CHAINED AND COLOURED LIBRARY IN THE LITHUANIAN BOOK MUSEUM

ARVYDAS PACEVIČIUS

Abstract

The exposition of the spread and functioning of the book in society should occupy a significant place in the future book museum. It is obvious that this part of the book cycle is best represented by the library (institutional or personal), and more precisely – the whole library world and it's interaction with the book, which is sometimes intangible. This requires consideration how to represent the material on the library history or, in other words, create an image of the library.

The article defines the identity of the library as a museum object and shows it's place in the framework of the future Book Museum of Lithuania. The image of chained library, which became stereotypical in virtual space of Internet, is shaped on a base of cases of chained books in the Cathedral Library and Dominican Monastery Library that were both located in Vilnius. The technique of book binding and the colors of the book collection are disclosed by analysis of description of libraries in a ancient inventories and catalogues of the Grand Duchy of Lithuania. One can draw a conclusion that the functions of chained library and the representation of color collection remind the modern exposition of the museum.

The historical image of the library must become an integrated part of the Lithuanian Book Museum.